

Unohtamista uhmaten

Partisaanisodan muistelukulttuuri hiljaisena vastarintana

Kirsi Laurén

SUOMEN ITÄRAJALLA ei ole unohdettu kotirintamalla jatkosodan aikana (1941–1944)¹ käytyä partisaanisotaa, jossa puolisotilaallisten neuvostopartisaanijoukkojen kohteeksi joutui siviiliväkeä. Tapahtumat ja niiden seuraukset järkyttivät syvästi rajaseudun asukkaita ja leimasivat merkittävällä tavalla heidän menneisyyttään ja tulevaisuuttaan. Sodanjälkeinen poliittinen ilmapiiri vaimensi vuosikymmeniksi partisaanisodan julkisen käsittelyn, mikä herätti kylissä väärin kohdelluksi tulemisen tunteita ja hiljaista vastarintaa. Keskityn artikkelissani paikallisyhteisöjen sisäpiireissä ja kylien muistomerkeillä ja -juhlissa ylläpidettyyn partisaanisodan muistelukulttuuriin ja kysyn, mikä merkitys sillä on ollut traumaattisen menneisyyden käsittelylle.

¹ Jatkosota käytiin 25.6.1944–19.9.1944, jolloin Suomi hyökkäsi ja taisteli Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan lopulta häviten sodan.

Johdanto

Asetuimme aitan lattialle tehtyyn siskonpetiin nukkumaan suuren pelon vallassa. Kaikkien piti olla hyvin hiljaa, etteivät mahdolliset viholliset kuulisi. [– –] Kunnes heräsin aamuyöllä kovaan ammuntaan. [– –] Isä avasi oven ja huomasi kauhukseen, että kolme partisaania oli aitan välittömässä läheisyydessä. Isä oli pyytänyt, etteivät he tekisi syyttömille ihmisille mitään paha. Mutta armoa ei annettu. Yksi partisaani hyppäsi heti konepistoolin kanssa aitan ovelle ja alkoi silmitön ammunta. (K15)

Tekstilainaus on lapsena perheensä kanssa neuvostopartisaanien hyökkäyksen kohteeksi joutuneen miehen kirjoituksesta, jossa hän kertoo kotiinsa ja naapuritaloihin kohdistuneista partisaanien tuhotöistä kesäyönä 1944. Kertojan vanhemmat ja vanhin veli kuolivat hyökkäyksessä pienempien sisarusten silmien edessä. Vastaavanlaisia järkyttäviä iskuja tapahtui Suomen itärajan pienissä kylissä Koillis-Lapista Pohjois-Karjalaan ulottuvalla alueella koko jatkosodan ajan, etenkin sen viimeisenä vuotena. Neuvostopartisaanien² alkuperäisenä tehtävänä on oletettavasti ollut aiheuttaa sekasortoa rintaman takana, tuhota suomalaisille ja saksalaisille vihollisilleen sotilaallisesti tärkeitä rautatieyhteyksiä ja viesti- ja komentopaikkoja sekä ottaa vankeja. Hyökkäykset kohdistuivat kuitenkin sodan edetessä yhä useammin siviileihin, joista surmansa sai 180. Koteja poltettiin ja ryöstettiin, ihmisiä siepattiin, lapsia jäi orvoiksi, ja moni sai elinikäisiä fyysisiä ja psyykkisiä vammoja.³ Sodan päätyttyä jo muutenkin aineellisen niukkuuden vaivaamien syrjäkyläien hengissä selvinneet jatkoivat elämää kovaan työntekoon turvaten. Pientilojen töihin oli myös lasten osallistuttava, jolloin koulunkäynnin mahdollisuudet jäivät monen osalta vähäisiksi. Raskaaksi lisätaakaksi muodostui hävityn sodan jälkeinen ilmapiiri. Neuvostoliitto valvoi tiukasti Suomen rauhannehtojen toteutumista ja poliittista elämää pyrkien samalla levittämään maahan kommunismia ja kitkemään mahdollista

² Nimitän artikkelissani tästä eteenpäin neuvostopartisaaneja lyhyemmin partisaaneiksi, jota nimikettä myös rajaseudun väki käyttää tarkoittaessaan nimenomaan Suomen puolella hyökkäyksiä tehneitä neuvostoliittolaisia sissijoukkoja.

³ Vuorenmaa 1995, 429; Lähtenmäki 2017.

neuvostovastaisuutta⁴. Tämän seurauksena sodan ja itänaapurin kriittiselle tarkastelulle ja sotakokemusten käsittelylle julkisuudessa ei ollut vuosikymmeniin tilaa. Sotien runtelemilla ja partisaanitoiminnan järkeyttämällä rajaseuduilla tämä koettiin erityisen epäoikeudenmukaiseksi.

Partisaanisota oli monella tapaa traumaattinen, ja hyökkäysten kohteeksi joutuneet syrjäkyläasukkaat on myöhemmissä tarkasteluissa esitetty etupäässä poliittisen vallankäytön vaiennettuina uhreina⁵. Iskuista selvinneet eivät kuitenkaan suostuneet vaikenemaan, vaikka ulospäin siltä saattoikin vaikuttaa, vaan keksivät omat keinonsa etsiäkseen oikeudenmukaisuutta ja torjuakseen menneisyyden tapahtumien unohtamista. Julkisuuskaan ei täysin vaiennut partisaanisodasta. Siitä kirjoitettiin sotien jälkeen jonkin verran muun muassa paikallislehdissä, vuonna 1957 alkunsa saaneessa *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehdissä ja kaunokirjallisissa sotaromaaneissa⁶. Partisaanisotaan liittyvä julkinen muistelukulttuuri kuitenkin avautui ja sai laajempaa yhteiskunnallista näkyvyyttä vasta Neuvostoliiton hajoamisen (1991) jälkeen. 2000-luvun taitteessa ilmestyi myös Suomen partisaanisotaa ja sen kokemushistoriaa käsitteleviä dokumentaarisia tietokirjoja⁷, joiden seurauksena asia nostettiin esiin julkisuudessa ja perustettiin vuonna 1999 *Jatkosodan siviiliveteraanit ry*⁸. Partisaani-iskujen uhrit saivat valtiolta hyvitystä kokemistaan menetyksistä ja traumatisoitumisesta sekä oikeuden kuntoutukseen vasta vuonna 2003, jolloin useimmat hengissä säilyneistä uhreista olivat jo hyvin iäkkäitä tai kuolleet vanhuuttaan.

Partisaanisotaa käsittelevä tutkimus asettuu sodan kokemushistorian ja muiden pitkään marginaalissa pidettyjen aiheiden tutkimukselliseen jatkumoon, jossa katse on viimeisten vuosikymmenien aikana suunnattu muun muassa rintamamiesten henkilökohtaisiin muistoihin, naisten ja lasten kokemuksiin sekä poliittisesti ja eettisesti arkaluontoisiin asioihin, kuten esimerkiksi sotalasten, sotavankien ja

⁴ Tästä johtuen Suomessa muun muassa lakkautettiin ”fasistiluonteisia” järjestöjä, kuten IKL, Suojeluskuntajärjestö, Suomen Aseveljien Liitto ja Lotta Svärd -järjestö (Vahtola 2003, 338).

⁵ Ks. esim. Martikainen 1998; Erkkilä 1998; 2011.

⁶ Lähtenmäki 2017.

⁷ Erkkilä 1998; 2011; Martikainen 1998; Oksanen & Martikainen 1998.

⁸ Ks. Jatkosodan siviiliveteraanien internetsivut.

internoitujen kokemuksiin sekä suomalaisnaisten ja saksalaissotilaiden välisiin suhteisiin.⁹

Tavoitteeni on tehdä näkyväksi niitä paikallisia vastarinnan keinoja, joilla rajaseudun väki on vastustanut heitä ja heidän läheisiään kohdanneiden traagisten sota-ajan tapahtumien julkista hiljentämistä ja unohtamista, johon sodanjälkeinen valtiovalta ja poliittinen ilmapiiiri pitkään ohjasivat. Lähestyn aihetta partisaanisotaan liittyvien kertomusten kautta, joiden lähtökohtana on traumaattinen kokemus. Traumaattisessa kokemuksessa, kuten sodan, väkivallan, onnettomuuden tai luonnonkatastrofin kohdatessa, ihmiselle tai yhteisölle tapahtuu yllättäen tai toistuvasti jotain syvästi järkyttävää, pelkoa tai kauhua aiheuttavaa, joka muuttaa yksilön tai yhteisön elämää ja arvomaailmaa. Mikäli vaikeat kokemukset jäävät käsittelemättä, voi seurauksena olla traumatisoituminen, jonka oireita yksilölle ovat muun muassa muutokset identiteetissä, nopeat mielialanvaihtelut, pelkotilat, häpeä, syyllisyys, väkivaltaisuus ja itsetuhoisuus.¹⁰ Yhteisöä koskeva kulttuurinen traumatisoituminen voi puolestaan johtaa muutoksiin yhteisön ryhmätietoisuudessa, muistoissa, identiteetissä ja suhtautumisessa tulevaisuuteen¹¹. Kulttuurisessa prosessissa trauma välittyy erilaisten representaatioiden (kuten kertomusten ja muistojen) muodossa ja linkittyä kollektiivisen identiteetin uudistumiseen ja yhteisten muistojen uudelleen työstämiseen julkisesti. Kulttuurisessa traumassa yhteisön jokaisen jäsenen ei siis tarvitse välttämättä kokea traumaa henkilökohtaisesti mutta on olennaista, että yhteisössä voidaan nimetä jokin tärkeä syy, jonka traumaattinen merkitys voidaan osoittaa ja yhteisesti hyväksyä.¹²

Seuraavaksi esittelen tutkimukseni keskeisaineiston sekä kertomuksissa tähdentyvät kollektiivisen muistelun ja muistitiedon käsitteet. Tämän jälkeen siirryn analysoimaan yksityistä, kotien sisällä ja paikallisissa sisäpiireissä ylläpidettyä muistelukulttuuria sekä muistojuhlin ja

⁹ Esim. Kinnunen 2006; Kivimäki 2013; Lagerbohm ym. 2010; Näre ym. 2008; Näre & Kirves 2010; ks. esim. sotalapsista Edwardsen 1977; Kavén 1985; Saksalaissotilaiden ja suomalaisten lapsista ks. esim. Wendisch 2006; Suomalaisten sotavangeista ja internoinneista ks. esim. Määttä 2011; Westerlund 2008; Savolainen 2017.

¹⁰ Saari 2000, 22–27; Siltala 2016, 32.

¹¹ Alexander 2004, 1.

¹² Eyerman 2001, 2–4.

-merkein tapahtuneen partisaanien uhrien muistelun merkitystä paikallisyhteisöille. Lopuksi kokoon yhteen analyysini tulokset.

Kertomukset ja muistitiedon tuottaminen

Tutkimukseni keskeinen empiirinen aineisto koostuu kevättalvella ja kesällä 2017 Lapissa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa tekemistäni 16 haastattelusta ja 15 kirjoitetusta muistosta.¹³ Haastattelujen ja tekstien aiheena olivat neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajan siviili-kohteisiin jatkosodan aikana ja näiden tapahtumien merkitys paikallisille ihmisille. Haastateltavistani 11 henkilöä on Lapista ja Kainuusta ja viisi henkilöä Pohjois-Karjalasta. Haastateltavat ovat pääosin ennen jatkosotaa ja pian sen jälkeen syntyneitä eläkeikäisiä naisia ja miehiä, joista vanhin on syntynyt vuonna 1926 ja nuorin, toisen polven edustaja, vuonna 1963. Saamieni tekstien kirjoittajat puolestaan ovat yhtä lukuun ottamatta partisaani-iskujen kohteiksi joutuneiden lapsia, lastenlapsia tai saman kylän (entisiä) asukkaita, joista ikänsä ilmoittaneista vanhin on syntynyt 1936 ja nuorin 1973.

Aineistossani on myös neljä Pohjois-Karjalan paikallishistoriaa talentaneen harrastajakerääjä Mauri Mönkkösen vuonna 2013 ja 2014 tekemää haastattelua, joissa hän muiden teemojen ohella pyytää lieksalaisia kertomaan, mitä he muistavat neuvostopartisaanien toimista kylällään. Näiden haastattelujen kertojat ovat miehiä, joista vanhin on syntynyt 1935 ja nuorin 1939. Aineistossani on myös yksi Oulun yliopiston kulttuuriantropologin Hannu Heikkisen Lapissa 1995 kenttätöyökurssilla tekemä haastattelu, jossa käsitellään etupäässä paikallisia elinkeinomuotoja ja vuotuisjuhlia. Valitsin tämän haastattelun aineistooni, koska siinä vuonna 1900 syntynyt haastateltava kertoo myös aktiivisesta toiminnastaan ja mukanaolostaan Lokan partisaaniuhrien muistojuhlan ja -merkin perustamisessa.¹⁴

¹³ Haastateltavat ja kirjoittajat tavoitin Lapin, Kainuun ja Pohjois-Karjalan alueilla ilmestyvien sanomalehtien julkaisemien haastattelu- ja kirjoituspyyntöjeni kautta talvella ja keväällä 2017.

¹⁴ Pohjois-Karjalaa käsittelevä aineisto on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Joensuun arkistoon ja Lokan muistoja käsittelevä aineisto Oulun yliopiston kulttuuriantropologian oppiaineen arkistoon. Aineistoille on lupa tutkimuskäyttöön.

Tutkimukseni haastatteluaineistot ovat suurelta osin elämäkerrallisia. Kertojat palaavat muistoissaan aluksi lapsuus- ja nuoruusaikansa perheen ja kodin piiriin sekä sota-aikaan, jolloin myös partisaanihyökkäykset tapahtuivat, ja etenevät kohti tämän päivän elämäntilannetta. Menneisyyden muistelu tapahtuu kerrontahetken perspektiivistä, jolloin myös kertojan tulkintoihin ja näkemyksiin vaikuttavat hänen elämänaikaiset kokemuksensa, muilta kuullut kertomukset ja muistot sekä eri lähteistä saatu tieto.

Partisaanikertomuksista voi havaita, kuinka muistot tulevat jaetuiksi ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, kun kerrotuissa tapahtumissa mukana olleiden silminnäkijöiden kokemuksia ja fragmentaarisia muistoja voidaan yhdistellä ja arvioida yhdessä. Tällä tavoin erilaisin muistelun keinoin voidaan tapahtumista muodostaa kokonaiskuva. Kun muistoista kerrotaan myös muille kuin tapahtumassa mukana olleille, kokemuksen pääsevät jakamaan myös ne yhteisön jäsenet, jotka eivät ole olleet tapahtumissa mukana.¹⁵ Kollektiivinen muisti konstruoituu ja paikantuu siis sosiaalisesti. Sen avulla ei ainoastaan ylläpidetä yhteisöllisesti tärkeäksi koettua menneisyyttä vaan myös annetaan menneisyyden tapahtumille ja ihmisille historiallinen merkitys sekä tehdään näkyväksi niiden kytkökset nykyisyyteen ja tulevaan¹⁶. Tällä tavoin tuotetaan omakohtaisiin tai yhteisöllisiin kokemuksiin perustuvaa historiallista tietoa, muistitietoa, jossa ihmiset perustelevat sekä omia että muiden ratkaisuja ja toimintaa kerrontahetken näkökulmasta. Partisaanimuistojen yhä uudelleen kertominen ja arvioiminen ovat muistitiedon tuottamista, jolle on ominaista äänen antaminen vaiennetuille.¹⁷

Aloittaessani temaattiseen sisällönanalyysiin pohjautuvaa aineiston analyysia lähtökohtanani on havainto siitä, että kertomuksista heijastuu kertojiin sekä kertomusten kohteina ja toimijoina kuvattuihin rajaseudun ihmisiin kohdistuva poliittisesta ilmapiiristä heijastuva vallankäyttö, siitä juontuva epäoikeudenmukaisuuden tunne ja paikallisen vastarinnan herääminen. Kiinnitänkin analyysissani erityistä huomio-

¹⁵ Margalit 2004, 51–52.

¹⁶ Lowenthal 1975, 32; Murray 2013, 11.

¹⁷ Tieteen termipankki: muistitieto; Portelli 1997; Fingerroos ym. 2006.

ta siihen, miten kertojat suhtautuvat yhteisöönsä kohdistuneeseen vai-
kenemaan vaatineeseen vallankäyttöön.

Sisäpiirien muistelu

Jatkosodan jälkeen useimmissa perheissä väkeä oli entistä vähemmän, kun isät ja pojat olivat kaatuneet rintamalla ja lapsia, äitejä ja vanhuksia oli kuollut kotirintamalla. Partisaanien hyökkäyksistä hengissä selvinneitä lapsia oli jäänyt orvoiksi, ja heidät sijoitettiin sukulaisten hoiviin tai lähetettiin aluksi Ruotsiin, josta heidät palautettiin vuoteen 1947 mennessä takaisin kotimaahansa¹⁸. Nykyisenkaltaista kriisiapua ei ollut tarjolla vaan ”...itte kukanenki kärsi sen nahoissaan” (H10). Traumaattisista partisaani-iskuista hengissä selvinneet lapset ja nuoret aikuistuvinkin pääosin ilman traumojen hoitoon erikoistunutta ammattiapua. Eri-ikäiset lapset ymmärtävät ja sisäistävät sodassa kokemaansa väkivaltaa ja pelottavia tilanteita sekä kuolemaa eri tavoin, ja etenkin pienet lapset reagoivat erityisen voimakkaasti omien vanhempiensa stressiin.¹⁹ Partisaani-iskuista selvinneet, järkyttyneet ja orvoiksi jääneet lapset ja nuoret eivät kyenneet sodan jälkeen käsittelemään kokemaansa, kun eivät siihen kyenneet kaikki aikuisetkaan. Henkiin jääneet aikuiset muistelivat tapahtumia keskenään kokoontuessaan ja lapset olivat kuullolla. Tutkimusaineistoni haastatteluissa tuodaan esille, kuinka lapset ja nuoret pitivät vaikeat muistonsa mielsensä taka-alalla samaan tapaan kuin aikuisetkin. Pientiloilla unohtamisessa auttoi kova työnteke, johon lapsetkin ottivat aktiivisesti osaa. Muistot tunkeutuivat kuitenkin mieleen painajaisina, ja hyökkäysten kohteeksi ja todistajaksi lapsena joutuneiden traumaattiset kokemukset saattoivat pysyä pitkään heidän henkilökohtaisesti kantaminaan raskaina taakkoina.

Vaikeiden kokemusten käsittelylle ei ole aina ollut myöskään yhteiskunnallista eikä paikallista varauksetonta hyväksyntää. Lapissa ja Kainuussa asenneilmapiiriin vaikutti myös sinne jo sisällissodan aikana juurtunut kommunistisesti suuntautunut työväenliike, joka vaikutti alueella pitkään sodan jälkeenkin.²⁰ Jatkosodankin jälkeen kom-

¹⁸ Rautio ym. 2004, 147; Alamäki 1994, 24.

¹⁹ Peltonen 2008, 3–4.

²⁰ Aatsinki 2003, 134; 2009

munismilla oli vahva asema Suomessa, vaikka sitä myös vastustettiin voimakkaasti, eikä se onnistunut läpäisemään suomalaisten enemmistöä²¹. Virallisissa yhteyksissä Suomi harjoitti ystävällismielistä politiikkaa Neuvostoliiton suuntaan aina 1990-luvulle saakka ja korosti puolueettomuuttaan. KGB ja sen suomalaiset kommunistiverkostot olivat kuitenkin pitkään mukana Suomen keskeisissä valtakeskittymissä, kuten puolueissa, valtionhallinnossa, tieteessä, taiteessa ja eri maiden ystävyyssseuroissa.²² Ystävyyden hengessä Neuvostoliitto myös värväsi ruoka-, viina- ja tupakkapalkalla suomalaisia vakoilemaan Suomen rajaseudun väkeä ja raportoimaan neuvostotiedustelulle näiden puoluetustoista, mahdollisista suojeluskuntajärjestelyistä ja linnoittautumisesta.²³ Rajaseuduilla oltiin tietoisia poliittisesti arkaluontoisesta tilanteesta ja oman väen sisällä toimivista vakoojista, mikä oli omiaan hiljentämään myös Neuvostoliiton sota-ajan toimiin kohdistuneen äänekkään kritiikin. Kotirintamalla traumatisoituneiden kokemuksia ei juuri tuotu esille, eikä isompaa ääntä pidetty myöskään rintamaveteraanien muistoista.²⁴

Rajaseutujen paikallinen väestö on tuntenut hyvin partisaanisodan tapahtumat. Tapahtumat ovat aiheuttaneet niin paljon pelkoa ja kauhua, ettei niitä ole voitu olla pohtimatta ja kertomatta. Niinpä tapahtumista onkin paikallisesti puhuttu paljon ja kertomukset ovat levinneet suullisesti tapahtumahetkestä lähtien, mikä tuli haastatteluissakin esille: *”Sormivaaran tappauksestahan kuulu niitä tarinoita sitte pitkin aikojaa ja ihan on kuulunna tänne asti, niin tuota, neidän oli kauhutappauksii.”* (SKS JpN 69.2013.) Tutkimusaineistoni mukaan sodan muistelu ja kriittiset kannanotot Neuvostoliittoa kohtaan saattoivat kuitenkin kohdata rajaseuduilla voimakasta, jopa vihamielistä, vastustusta kommunistisissa piireissä. Useimmissa haastatteluissa ja kirjoitetuissa teksteissä tuli esille, ettei sodanjälkeisinä vuosina partisaanisodasta käyty julkista keskustelua, ja tuolloin liikkui myös näkemyksiä, että tapah-

²¹ Kommunismin vastustajia löytyi ennen kaikkea Maalaisliiton ja Kokoomuksen parista (Seppinen 2011, 343–345).

²² KGB eli Neuvostoliiton valtiollinen turvallisuuspoliisi vastasi sotilastiedustelua lukuun ottamatta Neuvostoliiton ulkoisesta turvallisuudesta ja tiedustelusta 1954–1991. Vahtola 2003, 343–345; 353; Seppinen 2011, 10–12, 42.

²³ Pohjonen 2014, 63–65.

²⁴ Laurén 2017, 52; Sulamaa 2006, 303–305.

tumat olisivat olleet keksittyjä, kuten eräs haastateltava totesi: ”*Tiedotusvälineethän oli semmosia, että niissähän kiellettiin, ettei tämmöstä es ole tapahtunukkaan. Niin sehän se oli kaikista vaikeinta*” (H6). Pääosin suullisina kertomuksina välittyneistä partisaanien tuhotöistä liikkui vuosikymmeniä monenlaisia tulkintoja, ja vasemmistopiireissä niitä saatettiin myös väittää saksalaisten tekemiksi²⁵ :

Muutin 1980-luvun alussa töihin Suomussalmelle. Työtövereilani riitti juttua paikkakunnan sotien aikaisista tapahtumista mukaan lukien ns. partisaanien tekemät siviilien murhat. Ne eivät olleet minullekaan aivan tuntemattomia. Tuhotöistä oli muistaakseni kerrottu esim. lapsuudenkotiini tullessa Kansa Taisteli -lehdissä. [– –] Eräs työtoveri kertoi, että vaikka aatteelleen uskolliset paikkakunnan kommunistit eivät pystyneet tuhotöitä kumoamaankaan, jotkut olivat keksineet väittää niiden tekijöiksi neuvostoliittolaisiksi naamioituneita saksalaisia sotilaita. (K12)

Partisaani-iskujen kohteiksi joutuneet tiesivät omasta kokemuksestaan, ketä tekijät olivat, ja pitivät kiinni näkemyksistään, vaikka omassa tai naapurikylässä saatettiin epäillä ja vähätellä hyökkäysten kohteeksi joutuneiden kokemuksia. Epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi tuleminen tunteita aiheutti erityisesti se, ettei valtion tasollakaan noteerattu Suomessa käytyä partisaanisotaa. Kaikenlainen itänaapurin arvostelun kaihtaminen kuului Suomen sodanjälkeisten presidenttien, Paasikiven ja Kekkonen, linjauksiin heidän ylläpitäessään luottamusta Neuvostoliiton suuntaan, vaikka he pyrkivätkin samaan aikaan lähentymään muita Pohjoismaita ja lännen suurvaltoja²⁶. Tällainen asenneilmapiiri esti partisaanisodan vapaan muistelun, ja rajaseudun väki koki, ettei heidän kokemuksiaan otettu todesta heidän omassa maassaan, vaan niitä mitätöitiin ja vähäteltiin. Näin ollen myös neuvostoliittolaisten tekemät sotarikokset jätettiin huomioimatta ja tuomitsematta. Valtaapitävien välittämä kuva neuvostoliittolaisista ystävinä ei ottanut tulta partisaanihyökkäysten runtelemissa kylissä, missä päivittäin pidettiin pitkään, paikoin näihin päiviin asti, kiinni omista näkemyksistä,

²⁵ Ks. myös Erkkilä 1998, 27.

²⁶ J. K. Paasikivi (Suomalainen puolue, myöhemmin Kansallinen Kokoomus) toimi presidenttinä 1944–1956 ja U. K. Kekkonen (Maalaisliitto, myöhemmin Keskustapuolue) 1956–1981. Virrankoski 2001, 941–966.

joiden mukaan ”ryssä on ryssä, vaikka voissa paistais” (H11)²⁷. Yhtenä vastarinnan osoituksena on ollut myös halventavan ”ryssittelyn” jatkaminen neuvostoliittolaisista ja venäläisistä puhuttaessa.

Marginaalissa elävä ja vähäväkinen rajaseudun väestö ei kuitenkaan voinut asettua näkyvästi ja huomiota herättävästi vastustamaan valtaapitäviä, sillä se olisi tiennyt ikävyyyksiä. Pystyäkseen rakentamaan rauhassa omaa elämäänsä ja säästyäkseen mahdollisilta konflikteilta valtiovallan, itänaapurin ja yhteisön neuvostomielisten kanssa rajaseudun väki otti – tai sille jäi ainoaksi vaihtoehdoksi ottaa – käyttöön hiljaisen vastarinnan keinot: kun vaikeista muistoista ei saanut pitää julkisesti ääntä, niitä ylläpidettiin pienten piirien sisällä, piilossa valtaapitäviltä ja paikallisilta kommunisteilta.²⁸ Alla olevasta haastattelukatkelmasta tulee hyvin esiin, kuinka voimakkaasti poliittiset aatteet ovat vaikuttaneet muisteluun etenkin Lapin alueella:

Siitähän vaiettiin, ei niistä toettu puhua. Mutta millonkahan se, kyllä sitä näin keskenään on, mutta julukisestihan niistä ei kyllä puhuttu. [– –] Olisko se sitte ollu vasta ku tuo Venäjä rupes vähän niin ku vapautumaan. Siihen astihan se oli vähän semmosta, ku Kekkonen kielsi, ettei sitä saanu niitä neulanpistoja pistellä. Kyllä kai sitä täällä keskenään puhuttiin, mutta eihän sitä julukisesti. Ja sehän oli kuitenkin kriittistä aikaa, varsinkin tässä Sallan pitäjän rajalla, varsinkin soan jälkeeseen, sehän oli niin punasta aikaa, että kyllä meitä, jotka olimme toisin ajattelijoita, niin meitä kyllä uhattiin sieltä päin, jotta jos te ette ole, niin tet tuletta meikäläisiksi. Näillä sanoillahan meitä tuosta naapuripitäjästäki uhattiin. (H9)

Sisäpiireissä naapurit, sukulaiset ja tuttavat vaihtoivat muistellen kokemuksiaan ja tulivat näin yhä tietoisemmiksi koko partisaanisodan laajuudesta ja seurauksista. Koko yhteisöä koskeva kulttuurinen trauma alkoi hahmottua. Kulttuuriselle traumalle onkin ominaista, ettei se synny hetkessä järkyttävän tapahtuman seurauksena vaan shokki ja pelot syntyvät pikemminkin sosiaalisen prosessin myötä historiallisesti niistä merkityksistä, joita yhteisön jäsenet antavat tapahtumille²⁹. Kun rajaseuduilla alettiin toipua sodista ja partisaanihyökkäyksistä, alkoi

²⁷ Vrt. Lähteenmäki 2017.

²⁸ Vrt. Scott 1985, 34–35.

²⁹ Alexander 2004, 10; Smelser 2004, 35–37.

paikallisyhteisöjen sisältä nousta esiin uskaliaita henkilöitä, jotka vastustivat ääneen muistelemista kieltävää ilmapiiriä ottamalla partisaanisodan tapahtumat esille puolijulkisesti. Eräs jatkosodan viimeisenä vuonna syntynyt haastateltavani muisteli, kuinka noin 10 vuotta sodan päättymisen jälkeen alakoulun opettaja otti ainakin kerran partisaanisodan puheeksi oppitunnillaan, kun oli huomannut, että luokan isommat pojat pohtivat ja ihmettelivät kuulemiaan kertomuksia tapahtumista. Kertojan mukaan tyttöjä haluttiin suojella, eikä heille siksi kerrottu kotikylää kohdanneista järkyttävistä tapahtumista. Tämän vuoksi opettaja otti asian esille vain poikien kesken.

Opettaja oli kyllä semmonen, että se olis halunnu, ainakin poikien kesken veistotunnilla, puutyötunnilla, kun ei ollu tytöt kuuntelemassa, se oli kyllä sitä mieltä että, jos ne asiat painaa niin niistä voipi puhua. Täälläkin, koulussa, siellä poikien keskuuessa. [– –] Enkä minä muista, että opettajakaan sitä monesti, minä muistan, että yhen kerran se sano, mainitti siitä. [– –] Jotku osas, olivat isompia poikia, niin osas kysyä sitä, että miten se on, sodassako tapethaan naisia ja lapsiakin, pikkulapsia. (H5)

Emotionaalisesti vahvasti koetuilla vääryyksillä sekä käsittelemättä jääneillä traumailla on taipumus jatkaa elämänsä muistoissa ja siirtyä tunneperintönä myös sukupolvelta toiselle³⁰. Sodan jälkeen syntyneen nuoremman polven kertomuksista voikin havaita, että partisaanisodan muistelukulttuuri on ollut paikallisesti niin vahva, että Neuvostoliiton ja Venäjän pelko ovat siirtyneet ylisukupolisesti vanhemmilta tai muilta kyläläisiltä lapsille ja nuorille³¹. Alla olevassa tekstiesimerkissä tuodaan esiin suullisen muistelukulttuurin elinvoimaisuus ja vaikutukset myös sodan jälkeen syntyneisiin lapsiin:

Minulla ei ole omakohtaista kokemusta partisaanihyökkäyksestä, sillä olen syntynyt vuonna 1957. Mutta vielä lapsuudessani ja nuoruudessani eli paljon ihmisiä, jotka olivat kokeneet nuo hirveät tapahtumat ja he puhuivat niistä usein. Ei suoranaisesti meille lapsille, mutta keskenään. Meillä pikku padoilla oli korvat jo silloin ja kuulimme kyllä nuo jutut. Minäkin näin usein painajaisunia, joissa ryssät, partisaanit

³⁰ Peltonen 1996, 29; Siltala 2016, 15, 28–29, 77.

³¹ Ks. Laurén 2017; vrt. Autti 2015, 43–44.

hyökkäävät kotikylääni [– –] ja minä etsin epätoivoissani pakopaikkaa. (K8)

1960-luvulla syntynyt haastateltavani kertoi myös, kuinka hän on omalla tavallaan aina hiljaisesti vastustanut liiallista yhteistyötä itä-naapurin kanssa ja haluaisi, että itäraja pidettäisiin tarkoin vartioituna. Tästä osoituksena hän kertoo myös pitävänsä kirjahyllyssään talvisotapukuista sotilasta kuvaavaa patsasta:

...mulla on tuossa tuommonen talvisotapukunen pikkunen, niin ku tuommonen patsas, tuossa kirjahyllyssä aina. Ja minä oon aina ihmisille sanonu vitsinä, puolitosissaanki, että minä oon aina ollu sitä mieltä, että ei muuta ku rautaa rajalle. Ja aina myöski sitä mieltä, että ei mitään itä–länsi-suuntasia kovin hyviä teitä ja ratoja avata. (H11)

Vastarintaa muistomerkein ja -juhlain

Muistomerkkien perustaminen on kollektiivista muistamista, joka koetaan tärkeäksi erityisesti erilaisten kriisien jälkeen. Yhdessä muistelemalla voidaan vahvistaa kriisin aikana menetettyä identiteettiä ja yhteisöllisyyttä.³² Muistin paikat, kuten esimerkiksi tärkeät taistelualueet tai ihmisten kuolinpaikat, ovat draaman paikkoja, jotka tuovat niissä tapahtuneen menneisyyden nykyisyyteen. Muistomerkit ja monumentit ovat myös materiaalisia jälkiä menneisyyden tapahtumista, jotka oikeuttavat kollektiivisen muistelun nyt ja tulevaisuudessa. Muistomerkkien paikat valitaankin tarkoin, sillä sijainti tähdentää niiden symbolista merkitystä ja oikeuttaa tiettyjen menneisyyden tarinoiden muistelemisen. Näin muistomerkit myös (uudelleen)rakentavat yhteisöjen identiteettiä.³³

Verraten myöhään, vuosikymmeniä jatkosodan päättymisen jälkeen, ryhdyttiin rajaseuduilla muistelemaan ääneen partisaanisodan traagisia tapahtumia muistojuhlissa ja perustamaan yhteisiä muistomerkkejä, mikä käynnisti kyläyhteisöä aktivoivan ja yhdistävän kollektiivisen muistelukulttuurin³⁴. Kuten sotamuistomerkit myös partisaani-

³² Megill 2011, 194.

³³ Johnson 1995, 63; Murray 2013, 13.

³⁴ Hautausmaille perustettiin partisaaniuhrien hautamuistomerkkejä jo aiemmin.

nien uhrien muistoksi perustetut muistomerkit toimivat visuaalisina heijastuspintoina, joiden kautta paikallisyhteisöt ovat voineet käsitellä niitä kohdanneita traumoja ja muistella menetettyjä läheisiään³⁵. Partisaanisodan muistelukulttuurin laajentaminen perhe- ja sisäpiireistä julkisiin muistojuhliin ja -merkkeihin on ollut merkittävä askel kohti laajempaa kollektiivista muistelua ja jaetun kulttuurisen trauman muotoutumista ja esiin tuomista. Muistomerkeillä on päästy yhdessä jakamaan ja arvioimaan vaikeita kokemuksia ja niiden merkityksiä niin yksilöille kuin koko yhteisölle ja luomaan samalla eheää kokonaiskuvaa menneisyyden tapahtumista. Samalla avautui myös mahdollisuus vaatia moraalista vastuunottoa tapahtuneesta.³⁶

Neuvostopartisaanien uhreille on pystytetty muistomerkkejä lähestulkoon jokaiseen kylään, joka joutui jatkosodan aikana partisaanien hyökkäysten kohteeksi. Ensimmäinen partisaanien uhrien muistokivi paljastettiin 1962 Pohjois-Karjalan Kontiovaarassa ja viimeisin kesällä 2017 Hossassa.³⁷ Muistomerkkejä on kylien teiden varsilla, surmapaikoilla tai niiden läheisyydessä sekä kirkkomailla, jonne uhrit on haudattu. Ne ovat yksityisten ihmisten, uhrien sukulaisten, aktiivisten kyläläisten, yhdistysten, seurakuntien ja varuskuntien yhteisvoimin perustamia. Osa muistomerkeistä on vaatimattomia, pääasiassa uhrien läheisten ylläpitämiä muistelupaikkoja, toiset muistomerkit taas ovat hyvin näkyviä, kylän keskeisille paikoille pystytettyjä yhteisöllisiä kokoontumispaikkoja. Useimmiten muistomerkit on pyritty pystyttämään surmapaikoille tai niiden välittömään läheisyyteen, jolloin paikan sijainnilla on tärkeä menneisyyden merkityksiin sitoutuva symbolinen ulottuvuus³⁸.

Koko yhteisöä koskevan kulttuurisen trauman käsittelylle tyypillisesti muistojuhlien ja -merkkien perustamiseen ryhtyivät yhteisöjen sisältä nousevat sanavalmiit ja uskaliaat kyläläiset, joilla oli taitoa vakuuttaa hankkeiden tarpeellisuudesta myös potentiaaliset tukea antavat tahot, kuten kunnat, seurakunnat, järjestöt ja varuskunnat, ja hoitaa

³⁵ Kormano 2006, 279.

³⁶ Alexander 2004, 11, 13.

³⁷ Suomen sotamuistomerkit 1939–1945.

³⁸ Peltonen 2008, 238.

niihin suhteita³⁹. Tällainen toiminta asettui selkeästi vallitsevaa poliittista ilmapiiriä vastaan ja vaati rohkeutta. Esimerkiksi Lokan muistojuhlia ja -merkkiä perustamassa ollut kertoja tuo esille auktoriteetteja pelkäämättömän luonteensa, josta oli etua vastarintaan asettauduttaessa: *”... kaikki ei ole näi välittömiä ku minä, minä olen lapinmieheksi tämmöne, mine ujostelee, olokhoo vaikka resitentti. [– –] ... se on saaha sille rajalle ja arvokkaaks se juhla, nii täytyy puhua ja olla suhteja, ja rohjeta mennä semmossiin paikkaan ja pyytää.”* (KAA/C20.1.3.). Tällaisten yhteisön äänitorvien johdolla paikallisyhteisöt asettuivat vähitellen yhä voimakkaampaan vastarintaan silloisen vaikenemaan vaatineen poliittisen ilmapiirin suhteen. Lapissa varhaisimmat muistojuhlat ja -patsaat herättivät kuitenkin vastustusta ja vastarintaa kylien kommunistisissa piireissä, jotka eivät olleet tervetulleita muistojuhliin, mikä tulee esille erään haastateltavan kertomuksessa: *”... sillon ku oli se Lokan partisaanipatsaan juhla, niin kaks kommunistia tuli venneellä siihen talon taka ja käveli, saatana, juhlayleisön etteen siitä vain tietä myöten, keskelle juhulaa. [– –] Ei ne siihen jäänee, molemmat oli tuttuja miehiä.”* (H10.) Vuonna 1971 järjestetty Lokan muistojuhla oli Lapissa ensimmäisiä kyläläisten voimannäytteitä, joka nosti partisaanisodan tapahtumat aiempaa näkyvämmiin esiin. Eräs haastateltava muisteli kyläläisten kuitenkin kokeneen, että juhla kohtasi vastustusta myös oman kunnan taholta, jonka edustajien ajateltiin tarkoituksellisesti kieltäytyneen osallistumasta juhlaan. Kyläläisten keskuudessa myös paikallisen median tulkittiin kyseenalaistaneen tapahtuman tarpeellisuuden ja oikeutuksen:

Kun ensimmäisen kerran lokkalaiset järjestivät tämän partisaanien muistotilaisuuden, niin siihenhän varmaan kaikki nämä Sompio, Lokka, Korvanen ja nämä niin yhtyvät, niin nämä yhdessä sen järjestivät. Niin [rovasti, nimi poistettu] oli pitämässä siellä puhheen, niin siinähän oli kauhia, että hän ei sais tulla tänne. Eikä siellä ollu kettään näitä, vaikka niitä oli pyyetty kunnasta, kunnanjohtaja, ja sitte joku kansanedustaja, nii ei ykskään tullu. Ei tullu. Ja sitten niin paikallinen lehti [nimi poistettu, kirjoitti], että kun tämmösiä tyhjää revitään auki, niin kun pietään tämmösiä, patsaita paljastettaan. Että se on niin ku väärin. (H6)

³⁹ Alexander 2004, 11–12.

1990-luvun alkupuolella lappilainen toimittaja halusi sovinnonteon tarkoituksessa tuoda vuotuisiin Lokan juhliin vieraaksi venäläisiä partisaaniveteraaneja. Vielä tuolloin kaikki partisaani-iskujen kohteeksi joutuneet rajaseutujen kyläläiset eivät olleet valmiita ottamaan entisiä vihollisia vastaan: muistot olivat liian kipeitä anteeksiannolle. Muistojuhlia perustamassa olleen kertojan mukaan nimenomaan ”nuoriso” vastusti venäläisten tuloa, minkä hän kyllä itsekkin myöntää oikeuteksi. Tutkimusaineistossani on kertomuksia, joissa esitetään, että venäläisten tulon epäämisen tulkittiin johtaneen naapurimaassa perättömiin kirjoitteluihin, joissa partisaanien siviiliväkeen kohdistuneet teot vääristeltiin suomalaisten itse tekemiksi (esim. H1; KAA/C20.1.3). Neuvostopartisaaniveteraanien Lokan partisaanijuhlissa vierailun epäminen nousee esiin vielä tänäkin päivänä muisteltaessa 1990-luvulla vietettyjä kylän muistojuhlia:

Kyllähän tapahtumat vaikuttivat äitiini läpi koko elämän, niin kuin muihinkin aikalaisiinsa. Ehkä kuvaavaa on se, kun Lokassa vietettiin partisaanituhon muistojuhlaa ja sinne oli tulossa venäläisiä osanottajia niin kylätoimikunta eväsi heidän pääsyn sinne. Kyllähän omaankin sieluun syöpyi ryssäviha, joka ei meinaa lähteä kulumallakaan pois. (K2)

Muistomerkki on erityinen sosiaalinen tila, joka toimii myös peiteltyl vastarinnan keinona: siellä voidaan osoittaa kunnioitusta menetetyille läheisille, mikä toimii samalla koko yhteisölle muistutuksena, ettei menneisyyden traagisia tapahtumia ole unohdettu⁴⁰. Tutkimusaineistostani voi havaita, että muistomerkkien puuttuessa omaisensa partisaani-iskuissa menettäneet ihmiset ovat kokeneet ahdistusta siitä, ettei heidän läheistensä muistoa ole kunnioitettu riittävästi, yhteisöllisesti. Eräs haastateltava kertoi vanhempiansa ja sukulaistensa muistoksi perustetun muistomerkin olleen hänelle hyvin merkittävä – se toi suurta henkistä helpotusta:

Ku oli montakymmentä vuotta menny, eikä oo minkäänlaista muistomerkkiä, nii yöllään minä heräsin, että voi ihme, pitä saaha muistomerkki, vaikka kolome ristiä. Että ensi ukki, ja isä, ja sitte toinen, vieminen sukupolovi. Nii sitte saatiin kuitenkin, se pappi rupesi, se teki mulle niin tavattoman hyvää se pappi [nimi poistettu], hän teki kunniaa. Ens kerran minä

⁴⁰ Scott 1985, 55–56.

näin, että minun vanhemmille tehhään kunniaa. Tippa tul silimään. (H₃)

Osa muistomerkeistä toimii koko kylän yhteisenä kokoontumispaikana, jossa muistellaan sekä partisaanisodan uhreja että muitakin kylää kohdanneita tragedioita. Erityisesti Lokan kylän partisaaniuhrien muistomerkin äärelle on kokoonnuttu sen perustamisesta lähtien alueen lähikylien voimin muistelevaan myös paikkakunnalle rakennettun tekoaltaan aiheuttamaa menetystä, joka koettiin yksilöllisesti ja sosiaalisesti traumaattisena ympäristön muutoksena⁴¹. Muistomerkkien pystyttämiseen ja siellä muistojuhlien järjestämiseen kytkeytyy paitsi yhteisöllistä muistelua myös unohtamista vastustavaa uhmakkuutta:

*Minun [nimi poistettu] eno, joka oli veteraani, viimisen päälle veteraani, isänmaan mies, niin hän piti joka kesä Lokan muistojuhlat, järjesti itte. Mutta hän sai sitte armeija-apua Sodankylästä, sieltä tuli aina soppatykki sinne. Ja hänellä oli tämä motto, ”ettei totuus unohtuisi”. Paikalle tuli yleensä paljon ihmisiä. [– –] Tässä vaiheessa oli tämä, Lokan allas-eva-
kotkin tuli, tavallaan se oli niin kuin heidän kokoontumis- ja
kerääntymispaikka, tilaisuus.* (H₈)

Kaikki eivät ole kuitenkaan kokeneet muistomerkeillä käyntejä itselleen tarpeelliseksi. Tutkimusaineistoni perusteella Lapissa ja Kainuussa muistomerkit ovat olleet ehkä yhteisöllisesti keskeisemmässä asemassa kuin Pohjois-Karjalassa⁴². Pohjoisen itärajan tuntumassa partisaanisodan uhreja oli suhteessa enemmän kuin eteläisemmällä rajaseudulla. Kuten aiemmin jo toin esille, kokemukset ovat olleet erityisesti lapsille ja nuorille syvästi järkyttäviä, mikä on varmasti vaikuttanut myös muistojen käsittelyyn. Eräs pohjoiskarjalainen haastateltavani passitettiin 16-vuotiaana, sodan aikana 1944 muutaman muun samanikäisen pojan kanssa noutamaan syrjässä sijainneelta pientilalta partisaanien sinne surmaamat naiset ja lapset ja kuljettamaan heidät hevoskyydillä muutaman kilometrin päähän valtatie varteen, josta oli järjestetty kuljetus ruumiishuoneelle. Tapahtuma oli nuorille pojille hämmäntävä, ”outo”, niin kuin kertoja kokemustaan luonnehtii:

⁴¹ Vrt. Autti 2015, 43–44.

⁴² On kuitenkin huomioitava, että aineistoni on varsin pieni, eikä mahdollista määrällistä vertailua.

*Minä en nähnyt ensin, kun me mentiin sinne [taloon] sissään, se oli se seinä vähän syrjässä, sitte me nähtiin, että emäntä kahen lapsensa kansa oli ammuttu, ku se on hypännä ikkunas-
ta pakojaisiin, siihen ampunneet ne venäläiset. Emännän, ja kaksi lasta oli kainalossa siinä ikkunan alla ulkopuolella.
[– –] Hevosmiehen kansa mentiin ja sitte oli siitä melekein ki-
lometriä [– –] sinne mäntiin, siellä oli 10 ruumista tantereella
heinäkuulla. [– –] Mulle oli tuttavii moni. Ne [partisaanit]
oli komentanna [talon väen] pihalle rivvii ja siihen yrittäneet
ampuu kaikki. [– –] Rupesimme kerräilleen niitä ruumiita,
niitä oli siellä nurmikolla, heinäkuu se oli, pitkillään ja vaik-
ka missä asennossa. Nii kyllähän se oli vähän, näin äkkini-
sille pojille outo tappaus. [– –] Siihen rekkeen nosteltiin ne
ruumiit. Vähän outo hommahan se oli. (H14)*

Haastateltavani kertoo, että surmatuille on pystytetty muistomerkki paikkakunnan hautausmaalle mutta hän ei ole itse käynyt muistomerkillä ja -juhlissa. Kuultuani hänen ruumiinhakumatkastaan voin hyvin kuvitella, ettei hän ehkä ole myöhemmin halunnut enää palauttaa järkyttäviä nuoruudenkokemuksiaan mieleensä muistojuhlien merkeissä. Uniin tapahtumat seurasivat häntä vuosikymmeniä.

Partisaanisodan uhrien muistomerkkeihin on tyypillisesti kirjat-
tu ylös kaikkien surmansa saaneiden nimet, ja useissa merkeissä myös
lukee, että he ovat kuolleet nimenomaan partisaanien hyökkäyksessä.
Näin osoitetaan, etteivät surmansa saaneet ole ketä tahansa, vaan yhteis-
sön tärkeitä jäseniä, jotka ovat kuolleet vihollisen käden kautta kotirin-
tamalla. Näiden asioiden esittäminen on ollut erityisen tärkeää aikana,
jolloin yhteiskunta ei vielä osoittanut kiinnostusta partisaanisodan
tapahtumille ja sen uhreille. Tämän takia paikallisyhteisöjen on ollut
itse osoitettava kollektiivisesti kokemansa tragedian seuraukset ja mer-
kitykset ja näin asetuttava vastustamaan yhteiskunnan valtakoneiston
näkemysä.⁴³ Yhteisten kokoontumisten tarve oli suurimmillaan sil-
loin, kun muistelukulttuuri ei ollut vielä vapautunut ja muistojuhlilla
pyrittiin herättämään laajempaa yhteiskunnallista huomiota. Pohjois-
karjalainen haastateltavani kertoi itselleen merkittävänä kokemuksena
sen, kun hän sai olla mukana laskemassa kukkansa paikallisessa parti-

⁴³ Vrt. Auchter 2013; ks. myös Erkkilä 2011, 135–136.

saaniuhrien muistojuhlissa ja kuinka hänen kukkaa ojentava kätensä taltioitui aiheesta tehtyyn filmidokumenttiin:

Kun 60 vuotta oli kulunut tästä tapauksesta, täällä Lieksan, siellä missä on se hautakivi, siellä oli se juhla ja siellä nää silmätekevät laski seppeleen. Ja minä menin tietysti sinne kans ja minulla oli yksi vaaleanpunainen ruusu, ja minä sitte kysyin mieheltä [nimi poistettu], joka on hirveen paljon tehnyt juttua näistä, että missä vaiheessa minä saan sen ruusun sitten laittaa siihen. Se sano, että sen jälkeen, kun tää kirkkoherra on pitänyt sen puhheen. No, minä sitte laskin sen ruusun ja kun minä kävin kattomassa sitä dokumenttielokuvaa [joka tehtiin partisaani-iskuista] niin siinä lopussa mun kädet näky siinä, mun kädet oli näin [näyttää] ja se ruusu siinä. Ja kun minä panin sen ruusun siihen kivelle, niin sitten minä huomasin siitä dokumentista, että herranen aika... [naurahtaa – –]. Tuntu erittäin hyvältä. (H16)

Muistelun merkitys vastarintana

Traumaattisuudessaan partisaanisodan muistot ovat säilyneet rajaseudun väen keskuudessa unohtumattomina. Sodan seuraukset aiheuttivat yksilöllisiä tragedioita ja horjuttivat paikallisyhteisöjen uskoa maansa kykyyn ja haluun pitää kriisiaikoina ja niiden jälkeen huolta myös syrjäseutujen väestä. Epäoikeudenmukaisuuden, unohdetuksi tulemisen, hiljentämisen ja koettujen kärsimysten vähättelyn kokemukset ovat määritelleet itäisellä rajaseudulla muodostunutta kuvaa partisaanisodasta ja sen yhteiskunnallisesta käsittelystä. Tämä kuva on jatkanut elämäänsä ja levinnyt myös sodan jälkeen syntyneiden ikäluokkien keskuudessa.

Partisaanisodan muistot ovat olleet järkyttävyydessään niin kipeitä, ettei niitä ole voinut pyyhkiä yksittäisten ihmisten eikä sukujen ja paikallisyhteisöjen mielestä. Heti sota-ajan päätyttyä partisaanisodan muistelukulttuuri käynnistyi hiljaisesti mutta päättäväisesti kodeissa ja sisäpiireissä. Ne puhuivat, jotka pystyivät – toisille taas hiljaisuus oli helpompaa. Toipuminen pahimmasta järkytyksestä vei kymmeniä vuosia, ennen kuin yhteisöllinen ja julkinen muistelukulttuuri pääsi käyntiin. Riittävän moni on kuitenkin pitänyt muistoja yllä, ja näin

partisaanisodan tapahtumat ja paikallisten ihmisten kokemukset eivät ole jääneet pysyvästi marginaaliin ja unohtuksiin, ja traumojen purkaminen ja käsittely ovat päässeet käyntiin. Partisaanimuistojen kerronnassa kuitenkin tähdentyy traumaattisiin muistoihin liittyvä ongelma: niitä ei voi unohtaa, vaikka haluaisikin, ja toisaalta muistelu on tärkeää, ettei menneisyyden tapahtumia unohdettaisi ja mitätöitäisi. Sisäpiireissä ja sittemmin näkyvämmiin muistojuhlissa ja -merkeillä tapahtunut muistelu on toiminut keskeisenä vastarinnan välineenä unohtamista ja kokemusten hiljentämistä viljelevässä yhteiskunnallisessa ilmapiirissä. Järkyttäviin tapahtumiin palaavien kertomusten toistamisella on torjuttu unohtamisen mahdollisuutta, mikä on samalla sosiaalisesti yhdistänyt kyläyhteisön jäseniä⁴⁴ liittäen muistamisen ketjuun myös partisaani-iskuilta säästyneet ja sotien jälkeen syntyneet sukupolvet. Näin menneisyyden tapahtumia yhä uudelleen muistelemalla, esittämällä, tulkitsemalla ja muistojuhlissa juhlistamalla yhteisöt ovat aktiivisesti ylläpitäneet muistelukulttuurin prosessia ja torjuneet unohtamisen uhrakaa⁴⁵. Vasta kollektiivisen muistelun vaiheessa yksittäisten ihmisten ja perheiden kokemukset tulivat sosiaalisesti jaetuiksi ja saivat myös selkeän kulttuurisen trauman muodon.

Yhteisöllinen muistelu ja muistojen punnitseminen esimerkiksi muistojuhlissa merkitsee myös sitä, että muistot saavat ajan kuluessa ja erilaisten tiedonlähteiden lisääntyessä uusia merkityksiä. Yhteisöllinenkään muisti ja muistelu eivät siis tuota muuttumatonta kertomusta, vaan muistelun luonteeseen kuuluu, että kertomusta täydennetään tai muutetaan uusien tiedonlähteiden valossa. Partisaanisodan muistelukulttuurille on alusta lähtien ollut ominaista, että sen aktiivisimmat ylläpitäjät ja uhrien oikeuksien ajajat ovat nousseet oman yhteisön sisäältä ja liepeiltä. Kun muistelusta sisäpiireissä siirryttiin menneisyyden käsittelyyn muistojuhlien ja -merkkien yhteyteen, yhteisöille avautui väylä rakentaa kokonaisempaa kuvaa menneisyyden tapahtumista, tehdä selvyyttä tapahtumien syistä ja seurauksista sekä vaatia muiden sodissa suuria menetyksiä kokeneiden lailla oikeuksiaan. Erityisesti nuoremman polven kirjoittamat muistot tutkimusaineistossani kertovat, että

⁴⁴ Knuuttila 2008, 263.

⁴⁵ Heimo 2010, 147; McKeough 2017, 147.

kulttuurisen trauman prosessiin sisältyy myös ylisukupolvinen trauma, joka välittyy aktiivisen muistelukulttuurin myötä.

Paradoksaalisesti partisaanisodan unohtamisen hiljainen vastustaminen on tarkoittanut pitkän hiljaisuuden rikkomista. Rajaseudun ihmisten marginaalissa pidettyjen äänten voimistuminen on merkinnyt paitsi yksilöiden ja paikallisyhteisöjen näkökulmasta tarkastellun muistitietohistorian tuottamista ja traumojen purkamista, myös valtakoneiston ylläpitämän hallitsevan kertomuksen haastamista. Sodanjälkeisen Neuvostoliiton hallitsevan kertomuksen mukaan partisaanien iskuja siviiliväkeen ei koskaan tapahtunut, vaan heidän virallisissa raporteissaan iskut tapahtuivat sotilaskohteisiin ja siviiliväkeä erikseen erittelemättä ”fasistivihollisiin”, joiksi myös Saksan rinnalla sotaa käyneet suomalaiset laskettiin⁴⁶. Suomessa taas tiedettiin, mitä partisaanit olivat tehneet, mutta itänaapurin valvonnan alla ja ”ystävyyden” vaalimisen merkeissä menneisyyden tapahtumista pidettiin mahdollisten konfliktien varalta viisaampana olla hiljaa, jolloin partisaanisota käytännössä unohdettiin. Rajaseudun väen partisaanimuistot puolestaan esittävät poikkeavan, hallitsevan kertomuksen kiistävän ja kriittisen vastakertomuksen, joka on muotoutunut ja tullut sosiaalisesti jaetuksi kollektiiviseen muisteluun pohjautuvan vastarinnan tuloksena.⁴⁷

⁴⁶ Laine 2004, 37.

⁴⁷ Shuman 2005, 19.

Tutkimusaineisto

Haastatteluaineisto:

16 haastattelua Kainuussa, Lapissa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Pohjois-Karjalassa 2017, aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Haastattelijana artikkelin kirjoittaja. Haastateltavat on anonymisoitu. Haastatteluihin viitataan artikkelissa kirjaimella H ja numerolla 1–16. Aineisto arkistoidaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston Joensuun toimipisteeseen tutkimuksen päätyttyä.

Kirjoitetut kertomukset:

15 artikkelin kirjoittajalle lähetettyä kirjoitusta, joiden aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Kirjoittajat on anonymisoitu. Kirjoituksiin viitataan artikkelissa kirjaimella K ja numerolla 1–15. Aineisto arkistoidaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston Joensuun toimipisteeseen tutkimuksen päätyttyä.

Oulun yliopiston haastatteluaineisto:

Kulttuuriantropologian kenttätökurssi 1995, Lokka. Haastattelija kulttuuriantropologi Hannu Heikkinen. Aiheena paikalliset elinkeinot, vuodenkierto ja sosiaalinen kanssakäyminen.

Haastattelunauha: nauha C20.1.3 b, arkistotunnus KAA/C20.1.3.

Haastatteluun viitataan artikkelissa nauhasignumilla.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston Joensuun toimipisteen aineistot:

Haastattelija paikallishistorian tallentaja Martti Mönkkönen. Aiheena Pohjois-Karjalan paikallishistoria.

JpaN 65.2013 69.2013

JpaN 69.2013 71.2013

JpaN 65. 2014 70.2014

JpaN 65. 2014 71.2014

Haastatteluihin viitataan artikkelissa arkistosignumilla (JpaN = Joensuun äänitteet).

Lähteet

- Aatsinki, Ulla (2003) Kommunismi Lapissa. Teoksessa Ilmo Massa & Hanna Snellman (toim.) *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–135.
- Aatsinki, Ulla (2009) *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere: Tampere University Press.
- Alamäki, Yrjö (1994) *Lapin sota ja evakuointi 1944–1945*. Haaparanta: Torniolaakson Neuvosto.
- Alexander, Jeffrey C. (2004) Toward the Theory of Cultural Trauma. Teoksessa Jeffrey Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil Smelser & Piotr Sztompka (toim.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 1–30.
- Auchter, Jessica (2013) Border monuments: memory, counter-memory, and (b)ordering practices along the US-Mexico border. *Review of International Studies* 39, 291–311.
- Autti, Outi (2015) Muutos elinympäristössä. Historiattomuuden kokemuksista ympäristösuhteen jälleenrakentumiseen. *Kulttuurintutkimus* 32:4, 36–49.
- Edwardsen, Annu (1977) *Sotalapset. Det får inte hända ingen*. Helsinki: Gummerus.
- Erkkilä, Veikko (1998) *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Helsinki: Arator Oy.
- Erkkilä, Veikko (2011) *Viimeinen aamu. Neuvostopartisaanien vaietut jäljet*. Helsinki: Otava.
- Eyerman, Ron (2011) *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) (2006) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne (2010) *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jatkosodan Siviiliveteraanit ry.* URL <https://sites.google.com/site/jatkosodansiviiliveteraanit/home>. (Katsottu 18.12.2018.)
- Johnson, Nuala (1995) Cast in Stone: Monuments, Geography, and Nationalism. *Environment and Planning D: Society and Space* 13, 51–66.
- Kavén, Pentti (1985) *70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina (2006) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.

- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Seppo (2008) Suullinen muisti ja unohtamisen pelko. Teoksessa Ulla Pielä & Sinikka Vakimo (toim.) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 254–265.
- Kormano, Riitta (2006) Amputoidun maan pirstoutuneet puut. Sotamuistomerkkien luontosymboliikka sisällissodan punaisten ja luovutetun Karjalan uhrien muiston välittäjinä. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 279–295.
- Lagerbohm, John, Kirves, Jenni & Kleemola, Olli (toim.) (2010) *Me puolustimme elämää – Naiskohtaloita sotakuvien takaa*. Helsinki: Otava.
- Laine, Antti (2004) Partisaanit Stalinin 3.7.1941 julistamaan totaaliseen sodan taistelukutsuun vastaamassa. Teoksessa Tyyne Martikainen (toim.) *Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitussuunnitelma. Sodankylä 27.–29.09.2002*. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry, 35–37.
- Laurén, Kirsi (2017) ”Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa”. *Traumaattiset kertomukset neuvostopartaanien iskuista Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana*. Lähde: *Historiatieteellinen aikakauskirja* joulukuu 2017, 43–62. <https://lahde.journal.fi/article/view/67828>.
- Lowenthal, David (1975) Past Time, Present Place: Landscapes and Memory. *Geographical Review* 65, 1–36.
- Lähteenmäki, Maria (2017) Pahan jälkipuhunta. Partisaanien siviili-iskut Itä- ja Pohjois-Suomeen. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 200–222.
- Margalit, Avishai 2004 (2002) *The Ethics of Memory*. Cambridge (US) & London: Harvard University Press.
- Martikainen, Tyyne (1998) *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaanihyökkäysten kohteina*. Savukoski: Savukosken kunta.
- McKeough, Andreas (2017) *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Megill, Allan (2011) [from] History, Memory, and Time. Teoksessa Jefferey Olick, Vered Vinitzky-Seroussi & Daniel Levy (toim.) *The Collective Memory Reader*. New York: Oxford University Press, 193–198.
- Murray, Martin J. (2013) *Commemorating and Forgetting: Challenges for the New South Africa*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Määttä, Mikko (2011) *Vihollisina vangitut. Internointileirit neuvostosuhteiden välikappaleina 1944–1947*. Helsinki: Atena.

- Näre, Sari & Kirves, Kimmo (toim.) (2008) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga Publishing.
- Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.) (2010) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.
- Oksanen, Tauno & Martikainen, Paavo (1998) *Painajainen Pielisjärvellä: neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944*. Lieksa: Pieliseläinen ky.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muis- telukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2008) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Kirsi (2008) Lapsen mieli sodan mielettömyydessä – lapsen psyykinen kehitys ja sen tukeminen sotaolosuhteissa. *Nuorisotutkimus* 2, 3–14.
- Pohjonen, Juha (2014) Pintavakoilua rajalla. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 63–65.
- Portelli, Alessandro (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Rautio, Erkki, Kortenieniemi, Tuomo & Vuopio, Mirja (toim.) (2004) *Pohjoiset pakolaiset. Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaipa- leesta*. Pello: Pohjan väylä.
- Saari, Salli (2000) *Kuin salama kirkkaalta taivaalta. Kriisit ja niistä selvi- tyminen*. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.
- Savolainen, Ulla (2017) Tellability, frame and silence. The emergence of internment memory. *Narrative Inquiry* 27:1, 24–46.
- Shuman, Amy (2005) *Other Peoples Stories. Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Scott, James (1985) Everyday Forms of Resistance. *Copenhagen Papers* 4, 89.
- Seppinen, Jukka (2011) *Suomettumisen syövereissä*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Siltala, Pirkko (2016) *Taakkasiirtymä. Trauman siirto yli sukupolvien*. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Smelser, Neil J. (2004) Psychological Trauma and Cultural Trauma. Teoksessa Jeffrey Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil Smelser & Piotr Sztompka (toim.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 31–59.
- Sulamaa, Kaarle (2006) ”Himmetä ei muistot koskaan saa”. Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 297–311.
- Suomen sotamuistomerkit 1939–1945. URL www.sotamuistomerkit.fi. (Katsottu 29.11.2017.)

- Tieteen termipankki (folkloristiikka): muistitieto. URL <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:muistitieto>. (Katsottu 29.12.2017.)
- Vahtola, Jouko (2003) *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Suuri Suomalainen Kirjakerho.
- Virrankoski, Pentti (2001) *Suomen historia 2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorenmaa, Anssi (1995) Partisaanit naisten ja lasten kauhuna. Teoksessa: [toimitusneuvosto] Martti Sinerma, Maire Laine, Raili Malmberg, Rainer Palmunen & Heikki Tiilikainen (toim.) *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Helsinki: Oy Valitut Palat – Reader’s Digest Ab.
- Wendisch, Irja (2006) *Salatut lapset. Saksalaissotilaiden lapset Suomessa*. Helsinki: Ajatus.
- Westerlund, Lars (toim.) (2008) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives*. Helsinki: Kansallisarkisto.

